

*Αλεξάνδρα Κορωναίου**, *Γεώργιος Αλεξιάς***,
*Ειρήνη Χιωτάκη-Πούλου****, *Γεώργιος Χ. Βάγιας*****

ΜΙΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΕΥΗΜΕΡΙΑΣ ΠΑΙΔΙΩΝ ΚΑΙ ΝΕΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο παρουσιάζει τα ευρήματα έρευνας για την ευημερία και την ποιότητα ζωής των παιδιών και των νέων στην Ελλάδα, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος MYWEB (Measuring Youth Well-Being). Η ποιοτική προσέγγιση της έρευνας αποσκοπεί μέσω των κατάλληλων ερευνητικών μεθόδων (συνεντεύξεις και ομάδες εστίασης) να αναδείξει τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά και οι νέοι κατανοούν αυτές τις έννοιες, καθώς και τους παράγοντες που θεωρούν σημαντικούς για την ευημερία και το μέλλον τους σε περίοδο κρίσης. Προκύπτει ότι η ευημερία είναι συνδυασμός ψυχολογικών και κοινωνικών συνθηκών και αναδεικνύεται η ανάγκη να ακουστούν τα παιδιά και οι νέοι, ιδιαίτερα από όσους ασκούν πολιτική, προκειμένου να βρεθεί διέξοδος στην κρίση και στις ολόένα εντονότερες κοινωνικές ανισότητες.

Λέξεις κλειδιά: ποιότητα ζωής, ευημερία, παιδιά, νέοι, οικονομική κρίση

* Καθ. Κοινωνιολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
e-mail: alexkoron@gmail.com

** Αναπλ. Καθ. Κοινωνιολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
e-mail: galexias@panteion.gr

*** Δρ Κοινωνιολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
e-mail: i.chiotaki@gmail.com

**** Υπ. Δρ Ψυχολογίας, Τμήμα Ψυχολογίας, Πάντειο Πανεπιστήμιο,
e-mail: george.vayias@gmail.com

*Alexandra Koronaïou, George Alexias,
Irene Chiotaki-Poulou, George Ch. Vagias*

A QUALITATIVE REPORT
OF CHILDREN'S AND YOUTH WELL-BEING
IN GREECE IN A TIME OF CRISIS

ABSTRACT

The article presents the findings of a survey on children's and youth well-being and quality of life, as part of the European research programme MYWEB (Measuring Youth Well-Being). The qualitative approach of the survey employing the appropriate research methods (interviews and focus groups) aims to highlight the way children and young people perceive these concepts and the factors they value for their well-being and their future in a period of crisis. It is concluded that well-being is a combination of psychological and social conditions and that it is essential the children's and youth voice is heard particularly by those engaged in political decision-making in order to tackle the crisis and the subsequent social inequalities.

Keywords: *quality of life, well-being, children, youth, economic crisis*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι γεγονός ότι η μακρόχρονη δυσμενής οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα, με αφετηρία το 2010, επηρεάζει όλους τους τομείς της ζωής των πολιτών, με τα παιδιά και τους νέους να πλήττονται ιδιαίτερα από τους χαμηλούς δείκτες της οικονομίας και των κοινωνικών υπηρεσιών. Σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας *Social Justice Index* (Schraad-Tischler, 2015) σε ευρωπαϊκό επίπεδο, ο αριθμός των παιδιών που απειλούνται από τη φτώχεια αυξήθηκε από 6,4 σε 7,6 εκατ., το 17,8% (5,4 εκατ.) των νέων βρίσκεται εκτός εργασίας και προγραμμάτων εκπαίδευσης και κατάρτισης, ενώ η Ελλάδα βρίσκεται στην 28^η (και τελευταία) θέση μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης ως προς την κοινωνική δικαιοσύνη. Τα μεγέθη αυτά συνάδουν με τα ευρήματα των εκθέσεων της UNICEF κατά την τελευταία πενταετία, ιδιαίτερα για το 2015 και το 2016, σχετικά με την κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα (UNICEF, 2015· UNICEF, 2016). Επίσης, από την έρευνα εργατικού δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ για το α' τρίμηνο του 2016 (ΕΛΣΤΑΤ, 2016) προκύπτει ότι ηλικιακά πλήττονται κυρίως οι ομάδες 15-24 ετών (47,4% τον Απρίλιο 2016 από 51,7% τον Απρίλιο 2015) και 25-34 ετών (29,4% από 32,8%).

Οι παρούσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες ενδυναμώνουν την απογοήτευση των νέων από το πολιτικό σύστημα και τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Η κρίση τούς οδηγεί στην αναζήτηση όχι μόνο ριζοσπαστικών και εναλλακτικών μορφών πολιτικής δράσης αλλά και κοινωνικής συμμετοχής γενικότερα, με ενδιαφέρον για την πολιτική σε ένα ευρύτερο επίπεδο, πέρα από τα όρια της θεσμικής πολιτικής διαδικασίας. Τα αποτελέσματα των τελευταίων εθνικών εκλογών (Σεπτέμβριος 2015) αποτυπώνουν την έντονη δυσανεξία και απόρριψη του κατεστημένου πολιτικού συστήματος. Οι συνέπειες της ανεργίας και της φτώχειας προκαλούν στους νέους αισθήματα ανασφάλειας, αβεβαιότητας και θλίψης επηρεάζοντας την ποιότητα ζωής τους.

Στο παρόν κείμενο παρουσιάζονται τα ευρήματα της έρευνας πεδίου που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος MYWEB (Measuring Youth Well-Being),¹ το οποίο, καλύπτοντας αντίστοιχο ερευνητικό κενό, αποσκοπεί στον προσδιορισμό

1. Το MYWEB (Measuring Youth Well-Being) είναι ένα ευρωπαϊκό ερευνητικό πρόγραμμα το οποίο χρηματοδοτείται από το 7^ο Πρόγραμμα Πλαίσιο (FP7) και στο οποίο συμμετέχουν 11 Ευρωπαϊκές χώρες και 13 πανεπιστήμια και ερευνητικοί οργανισμοί. Η διάρκεια του προγράμματος είναι 30 μήνες, με ημερομηνία έναρξης την 30^η Μαρτίου 2014.

πολιτικών και πρακτικών που προωθούν με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο την ευημερία και την ποιότητα ζωής των παιδιών και των νέων. Μέχρι σήμερα, είναι λίγες οι κοινωνιολογικές και εκπαιδευτικές έρευνες που έχουν διεξαχθεί σε πανευρωπαϊκό επίπεδο και υποδεικνύουν ποιες είναι αυτές οι πολιτικές και πρακτικές.² Χρειάζεται, επομένως, η καταγραφή ενός συνόλου αντιπροσωπευτικών και συγκριτικών δεδομένων, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, σχετικά με την ευημερία και την ποιότητα ζωής των παιδιών και των νέων με έμφαση στα εξής (Children's Society, 2006):

- οικογένεια,
- φίλους,
- ελεύθερο χρόνο,
- σχολείο και, γενικά, εκπαίδευση,
- συμπεριφορά,
- φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον,
- εισόδημα,
- αντιλήψεις,
- υγεία.

Το ερευνητικό πρόγραμμα MYWEB αποσκοπεί στον προσδιορισμό των αντικειμενικών και υποκειμενικών κριτηρίων ευημερίας και ποιότητας ζωής των παιδιών και των νέων, συνεκτιμώντας παράγοντες, όπως η υγεία, η φτώχεια και η απασχόληση, ενώ πεδία περαιτέρω ενδιαφέροντος αποτελούν τα εξής:

- οι οικογενειακές εμπειρίες, όπως η διάλυση της οικογένειας και οι επιπτώσεις της στη ζωή του παιδιού/νέου,
- η εκπαιδευτική πορεία και οι εμπειρίες στο σχολικό περιβάλλον,
- η δημιουργία και ανάπτυξη ποικίλων μορφών σχέσεων ανάμεσα στους νέους, αλλά και οι συνθήκες διάλυσης αυτών των σχέσεων,
- η προοπτική δημιουργίας οικογένειας και απόκτησης παιδιών,
- οι εμπειρίες στέγασης και οικιακού περιβάλλοντος,
- η δημιουργία φιλικών δικτύων και η δυναμική τους,

2. Ορισμένες από αυτές διεξήχθησαν κυρίως στις ΗΠΑ (Land et al., 2001), στην Ιρλανδία (Hanafin and Brooks, 2005) και στην Αυστραλία (Fattore et al., 2007), ή αποτέλεσαν μέρος ευρύτερων, διαθεματικών ερευνών. Βλ. ενδεικτικά: Gabos and Toth (2011), Richardson (2012), Gabos and Kopasz (2013). Σε επίπεδο ΕΕ, βλ. ενδεικτικά European Commission, 2011.

- η συμμετοχή σε κοινωνικές δραστηριότητες, ειδικότερα εκείνων του ελεύθερου χρόνου, και
- οι εμπειρίες ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Για την επίτευξη των παραπάνω, στο πλαίσιο της δικής μας συμμετοχής στο πρόγραμμα, πραγματοποιήθηκε έρευνα πεδίου στην Ελλάδα ώστε να προσεγγίσουμε διαφορετικές ηλικίες παιδιών και νέων με τα προαναφερθέντα μεθοδολογικά εργαλεία. Στόχος μας ήταν να διερευνήσουμε τα νοήματα που αποδίδουν στον όρο *ευημερία*, τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την συγκεκριμένη έννοια και, ταυτόχρονα, να παρατηρήσουμε και να αναδείξουμε πιθανές διαφορές ή/και ομοιότητες ανάμεσα στα παιδιά και στους νέους. Επιπλέον, μας ενδιέφερε η ανάδειξη και η μελέτη των δυσκολιών και των προκλήσεων που συνεπάγεται η συνεργασία με παιδιά και νέους στο πλαίσιο της διερεύνησης των απόψεών τους για την ευημερία και τις συνθήκες ζωής τους, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και πολιτισμικές συνθήκες. Έμφαση δόθηκε στον τρόπο με τον οποίο οι ενδεχόμενες διαφορετικές αντικειμενικές συνθήκες και παράμετροι αλληλεπιδρούν με τις ψυχολογικές και συναισθηματικές παραμέτρους, ως προς τους τρόπους με τους οποίους τα παιδιά και οι νέοι προσεγγίζουν το θέμα της ευημερίας και της ποιότητας ζωής.

Το βασικό ερώτημα ήταν το αν και σε ποιο βαθμό η *φωνή* των παιδιών και των νέων ακούγεται στη σημερινή κοινωνία. Το ζήτημα αυτό είναι σημαντικό και αναδείχθηκε με έμφαση μέσω της έρευνας, καθώς συνδέεται με πρόσφατες πρωτοβουλίες³ που αναλαμβάνονται στην Ευρώπη με στόχο την ενίσχυση του βαθμού συμμετοχής των παιδιών και των νέων στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που επηρεάζουν το σχεδιασμό πολιτικής σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

2. ΘΕΩΡΗΤΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ

Παρά το ευρύ ενδιαφέρον –σε επίπεδο άσκησης πολιτικής και ακαδημαϊκής έρευνας– δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός της

3. Βλ. «Ψήφισμα του Συμβουλίου και των αντιπροσώπων των κυβερνήσεων των κρατών μελών, συνερχομένων στα πλαίσια του Συμβουλίου, σχετικά με πρόγραμμα εργασίας της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τη νεολαία κατά τη διετία 2016-2018», [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:42015Y1215\(01\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/HTML/?uri=CELEX:42015Y1215(01)&from=EN) (προσπελάστηκε 7/7/2016).

ευημερίας (Rees et al., 2010). Χρησιμοποιείται, γενικά, ως όρος για να περιγράψει αυτό που αποκαλούμε *ποιότητα ζωής* των ατόμων μίας κοινωνίας.

Συνήθως γίνεται διάκριση ανάμεσα στην *ηδονιστική* και στην *ευδαιμονιστική* προσέγγιση (Ryan and Deci, 2001). Σύμφωνα με την ηδονιστική προσέγγιση, η ευημερία ορίζεται βάσει της υποκειμενικής ευτυχίας και του βαθμού ικανοποίησης που νιώθει το άτομο από τη ζωή του, σε αντιδιαστολή με το βαθμό μη-ικανοποίησης από τη ζωή, εκτιμώντας τα θετικά και τα αρνητικά στοιχεία αυτής. Τις περισσότερες φορές στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης και, ειδικότερα, στο πλαίσιο της ηδονιστικής ψυχολογίας, η υποκειμενική ευημερία ορίζεται, κυρίως, ως τέτοια βάσει του βαθμού ικανοποίησης από τη ζωή, τα υψηλά και τα χαμηλά επίπεδα συναισθημάτων. Δίνεται έμφαση όχι στην απουσία αρνητικών συναισθημάτων, αλλά στην εξισορρόπηση ανάμεσα στα θετικά και αρνητικά συναισθήματα (Fredrickson and Losada, 2005· Huppert and So, 2013).

Από την άλλη πλευρά, η ευδαιμονιστική προσέγγιση δίνει έμφαση στην απόδοση νοήματος και στην αυτο-πραγμάτωση του ατόμου. Η ευημερία επιτυγχάνεται όταν το άτομο είναι πλήρως λειτουργικό στη ζωή, ενώ δεν είναι απαραίτητο ότι επιτυγχάνεται όταν ένα άτομο ικανοποιεί όλες τις επιθυμίες του (Ryan and Deci, 2001). Όπως καθίσταται αντιληπτό στο πλαίσιο της ευδαιμονιστικής προσέγγισης, σε αντίθεση με την ηδονιστική προσέγγιση, η έμφαση δίνεται στην ψυχολογική ευημερία. Οι Ryff και Keyes (1995) παρουσίασαν μία πολυδιάστατη προσέγγιση της ψυχολογικής ευημερίας, η οποία βασίζεται σε έξι άξονες: αυτονομία, ατομική εξέλιξη, αυτο-αποδοχή, στόχοι ζωής, προσωπικές δεξιότητες και δυνατότητα ανάπτυξης σχέσεων.⁴

Παρά τις επιμέρους διαφορές ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις, τα ερευνητικά δεδομένα πολυπληθών μελετών (βλ. ενδεικτικά Biswas-Diener et al., 2009· Compton et al., 1996· King and Napa, 1998· McGregor and Little, 1998· Proctor et al., 2014) έχουν δείξει ότι η έννοια της ευημερίας εκφράζει ένα πολυδιάστατο φαινόμενο και εμπεριέχει πτυχές της ηδονιστικής και της ευδαιμονιστικής προσέγγισης.

Σαφείς και διακριτές διαφορές υφίστανται και στον τρόπο προσδιορισμού της ευημερίας ανάλογα με την προσέγγιση. Τα κριτήρια

4. Για ορισμένα νεότερα ευρήματα σχετικά με την ψυχολογική ευημερία των παιδιών στη Ελλάδα, βλ. Hatzichristou et al., 2015.

αντικειμενικής προσέγγισης της ευημερίας δεν επηρεάζονται από τον τρόπο με τον οποίο το ίδιο το άτομο αντιλαμβάνεται την ευημερία και, επομένως, είναι ανεξάρτητα από προσωπικές εκτιμήσεις και αξιολογήσεις. Αντίθετα, τα *υποκειμενικά* κριτήρια αποτυπώνουν προσωπικές αναφορές, δηλαδή τις αντιλήψεις, τις εκτιμήσεις και τις προτιμήσεις του ίδιου του ατόμου.

Οι έρευνες για τη μελέτη της ευημερίας των παιδιών και των νέων περιλαμβάνουν συχνά αντικειμενικούς δείκτες, όπως το ΑΕΠ, το οικογενειακό εισόδημα, την κατανομή του εισοδήματος, το μορφωτικό επίπεδο, το προσδόκιμο ζωής και τα ποσοστά εγκληματικότητας (McGillivray, 2007). Είναι φανερό ότι η χρήση αντικειμενικών δεικτών χαρτογράφησης της ευημερίας παρέχει σημαντικές πληροφορίες και δεδομένα για το βαθμό ευημερίας σε μακρο-επίπεδο. Όμως έχει ασκηθεί κριτική στη χρήση τέτοιων δεικτών, με πιο χαρακτηριστική αυτή του Hicks (2011), σύμφωνα με τον οποίο τέτοιες προσεγγίσεις είναι «πατερναλιστικές», επειδή συγκεκριμένα πράγματα θεωρούνται αποκλειστικά θετικά ή αρνητικά αναφορικά με την ευημερία. Σύμφωνα πάλι με άλλους ερευνητές (Pollard and Lee, 2003), στο πλαίσιο αυτού του τρόπου προσέγγισης, ποσοτικοποιούνται συγκεκριμένες παράμετροι, όπως, για παράδειγμα, η ανάπτυξη του παιδιού. Συνολικά, η κριτική που έχει ασκηθεί επικεντρώνεται στο εξής: μολονότι οι ποσοτικές παράμετροι είναι σαφώς σημαντικές για την καταγραφή της ευημερίας, οι δυνατότητες, οι ικανότητες και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παιδιών θα ήταν σκόπιμο να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη.

Ο υποκειμενικός προσδιορισμός της ευημερίας εκφράζεται από το θεώρημα του Thomas σύμφωνα με το οποίο: «αν τα άτομα ορίζουν μία κατάσταση ως αληθινή, τότε αυτή η κατάσταση είναι αληθινή με βάση τις συνέπειες που έχει» (Thomas and Thomas, 1928). Η συγκεκριμένη προσέγγιση στηρίζεται στην παραδοχή ότι το ίδιο το άτομο αποφασίζει και αξιολογεί τι είναι σημαντικό για τη ζωή του. Παρά τα προβλήματα αυτής της μεθόδου (σχετικά μεγάλος βαθμός απόκλισης, προκαταλήψεις), αποτελεί σημαντικό συμπλήρωμα της *αντικειμενικής* προσέγγισης καθώς μας παρέχει τη δυνατότητα μίας πιο σφαιρικής εικόνας της ευημερίας και της ποιότητας ζωής.

Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το επιστημονικό και πολιτικό ενδιαφέρον σχετικά με τη διερεύνηση και καταγραφή του βαθμού ευημερίας παιδιών και νέων είναι ιδιαίτερα αυξημένο. Η ευημερία τους έχει ζωτική σημασία διότι αποτελεί τη βάση της μελλοντι-

κής τους ευημερίας ως ενήλικων ατόμων (Rees et al., 2012). Συνδέεται δε άμεσα με την *Κοινωνιολογία της Παιδικής Ηλικίας* (Prout and James, 1997· Mayall, 2000· Mayall, 2013· Corsaro, 2015), στο πλαίσιο της οποίας τα παιδιά έχουν ενεργό συμμετοχή στην καταγραφή των ζητημάτων που αφορούν στην ευημερία τους και στο σχεδιασμό των προγραμμάτων και των δράσεων της πολιτικής.

Επίσης, έχει δοθεί έμφαση σε ατομικές εκτιμήσεις και αξιολογήσεις της ευημερίας και της ποιότητας ζωής. Μια σειρά από μεθοδολογικά εργαλεία έχουν δημιουργηθεί την τελευταία δεκαετία προκειμένου να μελετηθούν οι ατομικές αξιολογήσεις των νέων ανθρώπων για την ποιότητα της ζωής τους. Ένα από τα πιο διαδεδομένα εργαλεία είναι η πολυδιάστατη κλίμακα του Huebner (Huebner's Multidimensional Student Life Satisfaction Scale), η οποία αποτυπώνει το βαθμό ικανοποίησης από τη ζωή των νέων ανθρώπων βάσει πέντε παραμέτρων: οικογένεια, φίλοι, σχολείο, συνθήκες διαβίωσης και εαυτός (Huebner, 1984).

Τέλος, ορισμένες έρευνες, όπως, για παράδειγμα, στην Ιρλανδία (Gabhainn and Sixsmith, 2005· Hanafin et al., 2007) και στην Αυστραλία (Fattore et al., 2007), εστίασαν στην ανάπτυξη προσεγγίσεων οι οποίες στο επίκεντρό τους θέτουν τα παιδιά και τις οπτικές που αυτά αναπτύσσουν και υιοθετούν. Η τάση αυτή βρίσκεται ακόμη σε πρώιμο στάδιο, αλλά έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες, οι οποίες ενέχουν προσπάθειες να αναπτυχθούν τα πλαίσια εκείνα στα οποία να περιλαμβάνεται και η οπτική των παιδιών.⁵ Αυτή η τάση στις έρευνες, «με και για τα παιδιά» (Mason and Watson, 2014), αποτελεί μία σημαντική *αλλαγή παραδείγματος*, καθώς θεωρεί ότι τα παιδιά και οι απόψεις τους έχουν κεντρική σημασία στην έρευνα και στις πολιτικές για την ευημερία. Είναι πολύ σημαντικό κατά τον ερευνητικό σχεδιασμό να συμπεριλαμβάνονται τα παιδιά ως ενεργά υποκείμενα των οποίων οι απόψεις έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα σε ζητήματα που τα αφορούν, όπως οι πολιτικές που επιλέγονται και εφαρμόζονται για αυτά.

Στο πλαίσιο του προγράμματος MYWEB και ειδικότερα της παρούσας έρευνας, η προσέγγιση που ακολουθείται δίνει έμφαση στην

5. Η πρώτη μεγάλη κλίμακας έρευνας πραγματοποιήθηκε το 2005 από την Κοινωνία των Παιδιών (Children's Society, 2006) και περιελάμβανε ανοιχτές ερωτήσεις σχετικά με τις απόψεις των νέων για την ευημερία και τους παράγοντες που την επηρεάζουν. Στην έρευνα συμμετείχαν 11.000 νέοι και νέες, ηλικίας από 14 έως 16 ετών.

ευδαιμονιστική και στην ηδονιστική οπτική της ευημερίας, λαμβάνοντας υπόψη ψυχολογικές και γνωστικές πτυχές και θέτοντας στο επίκεντρο τις απόψεις των ίδιων των παιδιών και των νέων. Συνεπώς, στοχεύει, κατά βάση, στην κατανόηση των εννοιών *ευημερία* και *ποιότητα ζωής* καθώς και των πολλαπλών διαστάσεών τους, χρησιμοποιώντας ποιοτικές προσεγγίσεις, σε μεθοδολογικό επίπεδο, όπως είναι η ανάδειξη σημασιών και η ερμηνεία τους.

Ταυτόχρονα, λαμβάνεται υπόψη ότι η ευημερία και η ποιότητα ζωής είναι έννοιες κοινωνικά και πολιτισμικά προσδιορισμένες. Από αυτή την άποψη, κάθε κοινωνικό πλαίσιο, όπως, για παράδειγμα, το σχολείο, η οικογένεια, οι φίλοι, συμβάλλει από την πλευρά του στη δυναμική διαμόρφωση του περιεχομένου αυτών των εννοιών, στοιχείο που δεν θα αναδεικνυόταν με τη χρήση ποσοτικών εργαλείων μεθοδολογίας (π.χ. ερωτηματολόγιο). Απώτερος στόχος είναι ο σχεδιασμός και η υλοποίηση μιας μακροχρόνιας έρευνας στο συγκεκριμένο θέμα, η οποία θα συνεκτιμά τα ποικίλα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα παιδιών, εφήβων και νέων από όλη την Ευρώπη.

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

3.1. Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας (ηλικιακές ομάδες, αριθμός υποκειμένων, κοινωνιο-δημογραφικά χαρακτηριστικά) δόθηκαν από τους συντονιστές (Pompeu Fabra University, Ισπανία) της συγκεκριμένης φάσης του προγράμματος. Ειδικότερα, προβλεπόταν η διεξαγωγή: α) δέκα ημι-δομημένων συνεντεύξεων και δύο ομάδων εστίασης, οι μισές με παιδιά ηλικίας 10-12 ετών και οι υπόλοιπες με νέους 15-16 ετών, και β) δέκα ημι-δομημένων συνεντεύξεων και δύο ομάδων εστίασης, οι μισές με νέους ηλικίας 16-20 ετών που συμμετέχουν σε ποικίλες κοινωνικές, πολιτικές, πολιτισμικές κτλ. δραστηριότητες, και οι υπόλοιπες με νέους της ίδιας ηλικίας, που δεν συμμετέχουν σε κάποια κοινωνική, πολιτική ή άλλη δραστηριότητα.

Έτσι, επιλέχθηκαν δύο σχολεία: ένα δημόσιο δημοτικό (Μαράσλειο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης) για τα παιδιά ηλικίας 10-12 ετών και ένα ιδιωτικό (Εκπαιδευτήρια «Ο Πλάτων») για τους νέους ηλικίας 15-16 ετών.⁶

6. Με δεδομένο ότι το χρονικό πλαίσιο διεξαγωγής της έρευνας ήταν αυστηρά

Πραγματοποιήθηκαν, συνολικά, 11 συνεντεύξεις: έξι με παιδιά ηλικίας 10-12 ετών και πέντε με νέους ηλικίας 15-16 ετών. Επιπρόσθετα, διεξήχθησαν δύο ομάδες εστίασης: μία με επτά παιδιά ηλικίας 10-12 ετών και μία με επτά νέους 14-15 ετών.

Αντίστοιχα, στην ηλικιακή ομάδα 16-20 ετών, διεξήχθησαν πέντε συνεντεύξεις με νέους που δραστηριοποιούνται σε διάφορες κοινωνικο-πολιτικές ομάδες (ΜΚΟ, πολιτικές νεολαίες, εθελοντικές ομάδες κτλ.) και πέντε συνεντεύξεις με νέους που δεν συμμετέχουν σε κάποια κοινωνικο-πολιτική δραστηριότητα. Επίσης, διεξήχθη μία ομάδα εστίασης με πέντε νέους που δραστηριοποιούνται σε διάφορες κοινωνικο-πολιτικές ομάδες (ΜΚΟ, πολιτικές νεολαίες, εθελοντικές ομάδες κτλ.) και μία ομάδα εστίασης με πέντε νέους που δεν συμμετέχουν σε κάποια κοινωνικο-πολιτική δραστηριότητα.

3.2 Ερευνητικά εργαλεία

Η έρευνα διεξήχθη με συνδυαστική χρήση της ημι-δομημένης συνέντευξης σε βάθος και της ομάδας εστίασης. Η ποιοτική συνέντευξη ως μέθοδος που παρέχει ενδελεχείς πληροφορίες και βασίζεται στην αμεσότητα της σχέσης μεταξύ ερευνητή και ερωτώμενου (Barbie, 2011· Ιωσηφίδης, 2008· Κυριαζή, 2011) επέτρεψε την κατανόηση και τη νοηματοδότηση των υπό μελέτη εννοιών μέσα από τις εμπειρίες των ίδιων των κοινωνικών υποκειμένων, δηλαδή των παιδιών και των εφήβων. Οι ομάδες εστίασης, αντίστοιχα, μέσα από την αξιοποίηση, καταγραφή και ερμηνεία της δυναμικής της ομάδας και της άμεσης αλληλεπίδρασης που αναπτύσσεται μεταξύ των κοινωνικών υποκειμένων (Ιωσηφίδης, 2008· Κυριαζή, 2011) αποκάλυψαν την ποικιλία των απόψεων και των εμπειριών και, συνακόλουθα, ανέδειξαν πιθανές ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στις επιμέρους ατομικές νοηματοδοτήσεις. Έτσι, δόθηκε η δυνατότητα καταγραφής απόψεων σε ιδιαίτερα ικανοποιητικό εύρος και βάθος για τους σκοπούς της έρευνας.

Ως οδηγός για τις ποιοτικές συνεντεύξεις και τις ομάδες εστίασης χρησιμοποιήθηκε ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο, το οποίο, επίσης, δόθηκε από τους συντονιστές της συγκεκριμένης φάσης του προ-

προσδιορισμένο, η επιλογή του δημόσιου και του ιδιωτικού σχολείου έγινε μετά από σειρά διερευνητικών επαφών της ερευνητικής ομάδας με τις Διευθύνσεις των συγκεκριμένων σχολείων και, βεβαίως, μετά από συνεννόηση με τους υπεύθυνους συντονιστές της συγκεκριμένης φάσης του προγράμματος σε όλες τις συμμετέχουσες χώρες.

γράμματος. Μεταφράστηκε στα ελληνικά και λήφθηκε μέριμνα ώστε η διατύπωσή του να είναι προσαρμοσμένη στα χαρακτηριστικά κάθε ηλικιακής ομάδας. Οι άξονες του ερωτηματολογίου περιελάμβαναν: α) την κατανόηση και νοηματοδότηση της ευημερίας (ορισμός, βασικοί τομείς, ευτυχία, αίσθημα ικανοποίησης και ψυχολογικοί παράγοντες), και β) την ανάδειξη του κατά πόσο ο λόγος των παιδιών και των νέων λαμβάνεται υπόψη από τους ενηλίκους. Πριν από κάθε συνέντευξη και ομάδα εστίασης ζητήθηκε και λήφθηκε η απαραίτητη συναίνεση συμμετοχής των υποκειμένων ή των γονέων/κηδεμόνων των υποκειμένων. Τέλος, από την πλευρά της ερευνητικής ομάδας τονίστηκε: α) η ανωνυμία και εμπιστευτικότητα των απαντήσεων, στο πλαίσιο της οποίας τα πραγματικά ονόματα των υποκειμένων αντικαταστάθηκαν από ψευδώνυμα, β) η δέσμευση ότι οι απαντήσεις θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς, και γ) η δυνατότητα ενός υποκειμένου να αποχωρήσει από την ερευνητική διαδικασία σε οποιαδήποτε χρονική στιγμή επιθυμούσε.

4. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Η παρουσίαση των αποτελεσμάτων ακολουθεί τη δομή και τους άξονες του ερωτηματολογίου που χρησιμοποιήθηκε. Έτσι, στις επόμενες ενότητες παρουσιάζονται οι απόψεις των παιδιών και των νέων του δείγματος ως προς τα εξής: α) τον τρόπο ορισμού και κατανόησης της ευημερίας, β) τον τρόπο αντίληψης διαστάσεων, όπως η ευτυχία, η ικανοποίηση από τη ζωή τους και η ψυχολογική ευημερία, και γ) το εάν και κατά πόσο ακούγεται η φωνή τους, η άποψή τους, σε σχέση με τις δυνατότητες που τους έδινε το συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα (MYWEB).

4.1. Κατανόηση και νοηματοδότηση της ευημερίας μεταξύ των παιδιών

4.1.1. Κοινή κατανόηση και ορισμός της ευημερίας

Καταγράφοντας τον τρόπο που τα παιδιά κατανοούν την ευημερία ήρθαμε αντιμέτωποι με την απόδοση και, κυρίως, τη χρήση του όρου στις συνεντεύξεις και στην ομάδα εστίασης, ώστε να είναι σαφές ο ορισμός και το περιεχόμενό του. Έτσι, χρησιμοποιήθηκε εναλλακτικά ο όρος *ποιότητα ζωής*, που ήταν αρκετά πιο οικείος στη συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Ωστόσο, ορισμένα παιδιά δεν ήταν

εξοικειωμένα ούτε με τη συγκεκριμένη έννοια. Η ερευνητική ομάδα εξήγησε τους όρους, διευκολύνοντας τα παιδιά να περιγράψουν πώς τους κατανοούν και τι σημαίνουν για τα ίδια.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων θεωρεί ότι η ευημερία κατά βάση συνδέεται με την οικογένεια και, ειδικά, με τις καλές σχέσεις μεταξύ των μελών της. Το υγιές οικογενειακό περιβάλλον είναι ένας προσδιοριστικός παράγοντας της ευημερίας. Αυτό αποτυπώνεται στην προθυμία των γονέων να είναι δίπλα στα παιδιά, έτοιμοι να τα υποστηρίξουν, να τα ενθαρρύνουν ή να τα βοηθήσουν σε οποιοδήποτε πρόβλημα, καθώς και στη διάθεσή τους να συζητήσουν τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν στο σχολείο ή με τις παρέες τους. Όπως λέει χαρακτηριστικά μια νεαρή μαθήτρια: «με τους γονείς μπορείς να συζητάς για όλα σου τα προβλήματα» (*Ιουλία*, 11 ετών).

Εκτός από την οικογένεια, η ευημερία συνδέεται με τους φίλους, το σχολείο και τις συνθήκες διαβίωσης. Το να έχει κάποιος φίλους συνομήλικα άτομα με τα οποία παίζει, διασκεδάζει, κάνει παρέα και έχει καλές σχέσεις, είναι ένας σημαντικός παράγοντας ευημερίας. Εξίσου σημαντικό είναι και το σχολείο, ένας χώρος που, με τους δασκάλους και τους συμμαθητές, παρέχει στα παιδιά τις δεξιότητες και ικανότητες που θα τους χρησιμεύσουν μελλοντικά, όχι μόνο όταν θα έρθει η στιγμή να αναζητήσουν εργασία, αλλά, επιπλέον, όταν θα κληθούν να αντιμετωπίσουν δύσκολες καταστάσεις στη ζωή τους. Παράλληλα, το να έχει κάποιος τα απαραίτητα αγαθά για να καλύπτει τις βασικές, καθημερινές ανάγκες του καταγράφεται ως παράγοντας που καθορίζει την ευημερία του.

Τέλος, κοινή είναι η αντίληψη ότι υπάρχουν ανισότητες στην ευημερία που απολαμβάνουν τα παιδιά: στην υγεία, στις συνθήκες διαβίωσης, στην οικονομική κατάσταση, στην ελευθερία και στα δικαιώματα που έχουν. Αυτές οι ανισότητες παρατηρούνται ανάμεσα σε παιδιά που ζουν στην Ελλάδα και σε άλλες χώρες, ειδικά σε ορισμένες περιοχές της Αφρικής. Όμως, ανισότητες παρατηρούνται ανάμεσα σε παιδιά που ζουν στην Ελλάδα, κυρίως ως προς την ποιότητα του οικογενειακού περιβάλλοντος, την οικονομική κατάσταση και τις συνθήκες διαβίωσης.

4.1.2. Ευτυχία

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων ταυτίζει την ευτυχία με την ευχαρίστηση που κάποιος λαμβάνει μέσα από απλές καταστάσεις. Ενδεικτική είναι η αναφορά της *Ηρώς*, 11 ετών, μαθήτριας: «[τ]έλεια

μέρα είναι εκείνη που δεν έχουμε μαθήματα ή σχολείο!», καθώς πολλά παιδιά νιώθουν ευτυχισμένα όταν τους ανακοινώνεται ότι δεν έχουν μάθημα λόγω απεργίας των δασκάλων τους. Αντίστοιχα, πολλοί από τους συμμετέχοντες αναφέρουν ότι νιώθουν δυστυχισμένοι, κακοδιάθετοι και αγχωμένοι όταν έχουν πολύ διάβασμα για το σχολείο ή μετά από έναν τσακωμό με κάποιον φίλο τους. Το υπερφορτωμένο καθημερινό πρόγραμμα το οποίο, εκτός από το διάβασμα και τις εργασίες του σχολείου, περιλαμβάνει και πληθώρα εξω-σχολικών δραστηριοτήτων, δημιουργεί συχνά μεγάλη πίεση. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο ελεύθερος χρόνος να είναι πολύ σημαντικός για τα παιδιά διότι δημιουργεί ένα αίσθημα ικανοποίησης και πληρότητας, παρέχοντάς τους τη δυνατότητα να ασχοληθούν με δραστηριότητες εκτός σπιτιού, να συναντηθούν με τους φίλους τους και να ηρεμήσουν από την πίεση της καθημερινότητας.

4.1.3. Ικανοποίηση από τη ζωή

Στην πλειονότητά τους οι συμμετέχοντες νιώθουν ικανοποιημένοι από τη ζωή τους. Το ίδιο το γεγονός ότι ζουν φαίνεται αρκετό για να είναι ευτυχισμένοι, όπως υπογραμμίζει μία νεαρή μαθήτρια: «[ε]ίμαι χαρούμενη μόνο και μόνο επειδή ζω!» (Ιουλία, 11 ετών). Αυτό το αίσθημα της ικανοποίησης απορρέει από το ότι έχουν καλούς και πιστούς φίλους, είναι ευχαριστημένοι από την περιοχή/το σπίτι όπου διαμένουν, έχουν σταθερές και καλές σχέσεις με την οικογένειά τους, τους αρέσει το σχολείο τους. Ειδικότερα, το σχολείο αποτελεί πηγή χαράς και ικανοποίησης διότι εκεί αποκτούν τις δεξιότητες που απαιτούνται για την επίτευξη των μελλοντικών στόχων τους.

Ακόμα μεγαλύτερη ικανοποίηση παίρνουν τα παιδιά όταν επιτυγχάνουν τους στόχους τους στο σχολείο, όπως, για παράδειγμα, όταν παίρνουν καλούς βαθμούς στις εξετάσεις ή όταν ακούν επαίνους από τους δασκάλους τους, ή όταν έχουν υψηλές επιδόσεις σε εξω-σχολικές δραστηριότητες (στις τέχνες, στον αθλητισμό κ.τ.λ.). Τέλος, είναι ικανοποιημένα όταν γνωρίζουν ότι οι γονείς τους είναι σε θέση να εργάζονται, να τους συντηρούν και να πληρώνουν για τις εκτός σχολείου δραστηριότητές τους.

4.1.4. Ψυχολογική ευημερία

Σύμφωνα με τις τοποθετήσεις των συμμετεχόντων, το άμεσο περιβάλλον τους, δηλαδή οι γονείς, οι φίλοι και οι δάσκαλοι, φαίνεται

πως τους επηρεάζει θετικά. Αυτό συμβαίνει διότι, αφενός, αποτελούν υποστηρικτικούς παράγοντες και, αφετέρου, λειτουργούν ως υπόδειγμα για τους ρόλους που θα κληθούν να αναλάβουν μελλοντικά στη ζωή τους.

Σχεδόν στο σύνολό τους τα παιδιά υποστηρίζουν ότι η δυνατότητα επίτευξης στόχων θα τους επιτρέψει να έχουν μία καλύτερη ζωή όταν μεγαλώσουν. Παρότι, όπως σημειώνουν, θα αντιμετωπίσουν περισσότερες και μεγαλύτερες δυσκολίες και θα πρέπει να υπερνικήσουν πολλά εμπόδια για να επιτύχουν όσα θέλουν, είναι αισιόδοξα για το μέλλον τους. Συγχρόνως, ενώ δεν πιστεύουν ότι θα έχουν νέα ενδιαφέροντα και διαφορετικές δραστηριότητες, συνειδητοποιούν ότι θα έχουν περισσότερη πίεση και άγχος. Όπως τονίζει η *Τίνα*, 11 ετών, μαθήτρια: «[κ]αθώς μεγαλώνω καταλαβαίνω καλύτερα τα προβλήματα που υπάρχουν στον κόσμο και για αυτό δεν είμαι τόσο ευτυχής όσο ήμουν».

Τέλος, όλα τα παιδιά εκφράζουν την άποψη ότι λαμβάνουν την υποστήριξη που χρειάζονται τόσο από την οικογένειά τους όσο και από τους φίλους και τους δασκάλους τους. Αυτό αξιολογείται ως ο πιο ενθαρρυντικός παράγοντας για τις δικές τους προσπάθειες.

4.2. Κατανόηση και νοηματοδότηση της ευημερίας μεταξύ των νέων

4.2.1. Κοινή κατανόηση και ορισμός της ευημερίας

Σε γενικές γραμμές, οι έφηβοι και οι νέοι είναι εξοικειωμένοι με την έννοια της ευημερίας. Οι έφηβοι είναι επίσης αρκετά εξοικειωμένοι με τον όρο *ποιότητα ζωής*, χωρίς, όμως, να μπορούν στο σύνολό τους να κατανοήσουν και να εκφράσουν με σαφήνεια ποιοι παράγοντες την καθορίζουν.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων συμφωνεί ότι η ευημερία και η ποιότητα ζωής των ανθρώπων εξαρτώνται από σειρά παραγόντων μεταξύ των οποίων ο πιο πολύτιμος είναι η υγεία, όπως σημειώνει ένας συμμετέχων από την ομάδα των νέων: «[η] υγεία και το να είσαι με ανθρώπους που αγαπάς και σε αγαπάνε, αυτό είναι ευημερία» (*Κίμωνας*, 18 ετών). Εξίσου σημαντικοί παράγοντες θεωρούνται οι καλές σχέσεις με την οικογένεια, σε συνδυασμό με τις υγιείς και αμοιβαίες διαπροσωπικές και φιλικές σχέσεις. Όλα τα παραπάνω συνθέτουν τις ουσιώδεις συνθήκες ώστε ένας άνθρωπος να έχει μία *καλή ζωή*.

Μία σημαντική παράμετρος σε σχέση με την ευημερία είναι η έλλειψη ελεύθερου χρόνου. Όλοι οι συμμετέχοντες υπογραμμίζουν το γεγονός ότι η κοινωνία θέτει πολλές υποχρεώσεις στους νέους και έχει υπερβολικές προσδοκίες από αυτούς. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να νιώθουν έντονο άγχος, απόρροια της πληθώρας των δραστηριοτήτων που «γεμίζουν» το χρόνο τους. Γι' αυτόν το λόγο υποστηρίζουν ότι, αν είχαν περισσότερο ελεύθερο χρόνο, θα αισθάνονταν πιο ευτυχισμένοι και πιο ικανοποιημένοι. Το πρόγραμμά τους, για παράδειγμα, είναι τόσο φορτωμένο και πιεστικό όλη την εβδομάδα που οι δύο ημέρες του σαββατοκύριακου δεν αρκούν για να χαλαρώσουν και να ξεκουραστούν. Ο *Πέτρος*, 15 ετών, μαθητής, σημειώνει: «[μ]ελετώ όλη την εβδομάδα για το σχολείο και θα ήθελα να ξεκουράζομαι το Σαββατοκύριακο, αλλά αυτό δεν είναι εφικτό».

Επιπλέον συνθήκες που καθορίζουν την ευημερία είναι, αφενός, η οικονομική άνεση κάποιου να ικανοποιήσει τις επιθυμίες ή/και να επιτύχει τους στόχους του και, αφετέρου, το αίσθημα της ελευθερίας και της επιλογής να ασχοληθεί με τις δραστηριότητες που του αρέσουν. Πολλοί συμμετέχοντες υποστηρίζουν ότι η ελευθερία και η δυνατότητα να κάνει κάποιος ό,τι επιθυμεί είναι σημαντικοί παράμετροι για μία καλή και ευτυχισμένη ζωή.

Εκτός των παραπάνω, παράγοντες ευημερίας και ποιότητας ζωής είναι ο συνδυασμός της οικονομικής άνεσης με τις καλές οικογενειακές, φιλικές και διαπροσωπικές σχέσεις. Αφενός, η οικονομική ευημερία διευκολύνει την επίτευξη στόχων και επιτρέπει την ενασχόληση με δραστηριότητες που δίνουν ικανοποίηση, οδηγώντας έτσι σε αίσθημα ανεξαρτησίας και ατομικής ευεξίας. Αφετέρου, οι καλές προσωπικές και διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς και η συμμετοχή σε κοινωνικά δίκτυα, συμβάλλουν στην κοινωνικοποίηση των νέων και στην ευρύτερη ανάπτυξη των κοινωνικών τους δεξιοτήτων.

Επιπλέον, υπογραμμίζεται η σημασία της οικογένειας, των φίλων και της παιδείας. Το να διαθέτει κάποιος μόρφωση συνεπάγεται τη δυνατότητα και τις δεξιότητες που θα του επιτρέψουν να επιτύχει τους επαγγελματικούς στόχους του. Παράλληλα, αναδεικνύεται από τους νέους η σημασία του φυσικού περιβάλλοντος και η μέριμνα για τις φυσικές ανάγκες τους κατά τον ίδιο τρόπο που φροντίζουν για τις ψυχικές ανάγκες τους. Ενδεικτική ως προς αυτό η άποψη ενός συμμετέχοντα από την ομάδα των νέων: «[ε]υημερία επιτυγχάνεται όταν κάποιος είναι καλά όχι μόνο ψυχολογικά αλλά και σωματικά» (*Αχιλλέας*, 17 ετών).

Όλοι οι συμμετέχοντες συμφωνούν ότι υπάρχουν ανισότητες μεταξύ των νέων ως προς την ποιότητα της ζωής τους. Ειδικότερα, διαπιστώνεται έλλειψη ίσων ευκαιριών πρόσβασης σε βασικά αγαθά, στην ενημέρωση, στην ψυχαγωγία και στις επαγγελματικές προοπτικές, οπότε οι ευκαιρίες για ευημερία είναι άνισες. Αυτό αποδίδεται στη δυσχερή κατάσταση των περισσότερων οικογενειών λόγω της οικονομικής κρίσης, στις άσχημες συνθήκες του τόπου κατοικίας και στο ασταθές ή προβληματικό οικογενειακό περιβάλλον. Υπάρχει δε ένας αριθμός νέων ανθρώπων που δεν είναι σε θέση να απολαύσουν αγαθά που για τους περισσότερους θεωρούνται δεδομένα όπως, για παράδειγμα, η τροφή, το νερό, η στέγη.

Σημαντική, τέλος, παράμετρος ανισότητας είναι η ιθαγένεια, η οποία συνδέεται άμεσα με τις καθημερινές συνθήκες διαβίωσης. Συγκεκριμένα, οι συμμετέχοντες στην έρευνα που δεν έχουν την ελληνική ιθαγένεια αναφέρουν ότι, μολονότι η οικονομική κρίση επηρεάζει με ποικίλους τρόπους την ελληνική νεολαία, τα πράγματα είναι χειρότερα για τους μετανάστες. Λόγω των πολλών θεσμικών εμποδίων στην απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας έχουν λιγότερα προνόμια, αντιμετωπίζουν συχνά ρατσιστικές επιθέσεις και συμπεριφορές και νιώθουν ανασφάλεια. Γεγονότα όπως αυτό που αναφέρει ο *Κίμωνας*, 18 ετών: «[έ]νας από τους καθηγητές μου στο Λύκειο αναφερόταν με προσβλητικό τρόπο στο χρώμα του δέρματός μου», αποτυπώνουν τον τρόπο που επηρεάζονται το αίσθημα της ευτυχίας, η ισότητα των ευκαιριών για μόρφωση και εργασία σε σχέση με τους Έλληνες νέους και, άρα, η κοινωνική και επαγγελματική ζωή τους.

4.2.2. Ευτυχία

Αναφορικά με το ζήτημα της ευτυχίας, η πλειονότητα των συμμετεχόντων υποστηρίζει ότι υπάρχουν θετικές και αρνητικές πλευρές στη ζωή των νέων. Το να είναι κάποιος νέος μεταφράζεται σε ανεμελιά, περιορισμένες ευθύνες, αποφυγή λήψης σοβαρών αποφάσεων, καθώς και θετική διάθεση ενασχόλησης με πολλές δραστηριότητες. Κυρίως, όμως, συνδέεται με το διάχυτο αίσθημα ότι οι νέοι μπορούν να αλλάξουν τον κόσμο το οποίο αναδεικνύεται από απόψεις όπως η εξής: «[έ]χουμε τις δυνάμεις να οργανώσουμε το μέλλον μας με τον τρόπο που θέλουμε και έτσι νιώθουν και οι άλλοι [νέοι] άνθρωποι γύρω μου. Τους βλέπω να αγωνίζονται, ενώ οι μεγαλύτεροι όχι» (*Αίλλη*, 20 ετών). Η δυνατότητα των νέων να ονειρεύονται και να

κάνουν σχέδια για το μέλλον, σε συνδυασμό με το αίσθημα της αισιοδοξίας και με σωστό και προσεκτικό σχεδιασμό, τους καθιστά πολύ πιο ενεργούς και ενθουσιώδεις.

Από την άλλη πλευρά, η πλειονότητα των συμμετεχόντων υποστηρίζει ότι η θέληση για δράση και η υπεραισιοδοξία ενδέχεται να δημιουργήσουν προβληματικές καταστάσεις. Συχνά οι νέοι αδυνατούν να θέσουν όρια σε όσα ζητάνε και, έτσι, οδηγούνται σε ακραίες απόψεις και συμπεριφορές. Αυτό αξιολογείται ως άμεσα συνδεδεμένο με το ότι οι έφηβοι και οι νέοι δεν είναι στην πραγματικότητα τόσο ανεξάρτητοι και αυτόνομοι όσο πιστεύουν ή όσο θα ήθελαν να είναι, γεγονός ικανό να δημιουργήσει τριβές και εντάσεις με το περιβάλλον τους. Ως προς αυτό, μία από τις νεαρές συμμετέχουσες σημειώνει με έμφαση: «[τ]ο να μεγαλώνεις σημαίνει το να καταλαβαίνεις τα πράγματα που συμβαίνουν γύρω σου, να βλέπεις πώς θα είναι το μέλλον και πώς θα ζήσεις· το ότι μεγαλώνεις, όμως, είναι η αρνητική πλευρά της ιστορίας» (*Ειρήνη*, 14 ετών).

Μία επιπλέον πτυχή της εφηβείας/νεότητας αφορά στην, σε μικρό ή μεγάλο βαθμό, εξάρτηση από τους γονείς, γεγονός που σημαίνει ότι δεν υπάρχει πλήρης ελευθερία. Το ίδιο περιοριστικά λειτουργεί ενίοτε το βαρύ πρόγραμμα στο σχολείο ή στη σχολή, ή οι πολλές δραστηριότητες, όπως, για παράδειγμα, εκμάθηση ξένων γλωσσών, αθλητισμός κ.τ.λ. Αυτό συνεπάγεται απουσία επαρκούς ελεύθερου χρόνου για ξεκούραση και διασκέδαση και, ταυτόχρονα, μεγάλη πίεση για την επίτευξη στόχων, καθώς οι νέοι ζουν σε μία κοινωνία που «δεν δέχεται μετριότητες» και περιμένει πολλά από εκείνους, όπως υπογραμμίζει ο *Σπύρος*, 15 ετών, μαθητής.

Ωστόσο, υποστηρίζεται ότι οι νέοι απολαμβάνουν το ότι γενικά δεν είναι ακόμα υποχρεωμένοι να λάβουν αποφάσεις για σοβαρά ζητήματα, διατηρώντας έτσι θετική στάση απέναντι στη ζωή. Ταυτόχρονα, τους θυμώνει η αδικία, τόσο σε προσωπικό όσο και κοινωνικό επίπεδο, η απόρριψη, ο αποκλεισμός λόγω κοινωνικών στερεοτύπων, καθώς και η αδυναμία των γονέων τους να κατανοήσουν τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς τους.

Διαφοροποίηση προκύπτει μεταξύ των συμμετεχόντων αναφορικά με το ζήτημα της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα και το πώς αυτή τους επηρεάζει. Ορισμένοι θεωρούν ότι η οικονομική κρίση προσφέρει στους νέους ευκαιρίες για νέες διεξόδους και πιο εντατικό αγώνα για επίτευξη των στόχων τους. Για άλλους, η οικονομική κρίση συνεπάγεται εμπόδια στη ζωή και στα όνειρά τους, γεγονός

που αποτυπώνει μία έντονη ανισότητα ως προς τις ευκαιρίες σε σύγκριση με τους νέους άλλων χωρών.

4.2.3. Ικανοποίηση από τη ζωή

Σε γενικές γραμμές, οι νέοι είναι ικανοποιημένοι με τη ζωή τους και, συγκεκριμένα, με τις επιδόσεις στις σπουδές τους ή τις υπόλοιπες δραστηριότητές τους. Οι περισσότεροι νιώθουν ικανοί να αντιμετωπίσουν τις δύσκολες οικονομικές συνθήκες και να διαμορφώσουν τη ζωή τους όπως οι ίδιοι θέλουν. Εισπράττουν ικανοποίηση από τις σχέσεις στην οικογένειά τους, παρότι ορισμένες φορές προβληματίζονται από τις διαφωνίες που έχουν με τους γονείς τους ή για το ότι δεν τους βλέπουν συχνά λόγω του βεβαρυμένου προγράμματός τους. Η οικογένεια, επομένως, αναδεικνύεται σε πολύ σημαντικό παράγοντα ευημερίας και ποιότητας ζωής. Ταυτόχρονα, όμως, θα ήθελαν να έχουν περισσότερο ελεύθερο χρόνο παρότι ξέρουν ότι θα πρέπει να τον θυσιάσουν και να προσπαθήσουν σκληρά προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους.

Δύο από τους συμμετέχοντες, οι οποίοι είναι άτομα με ειδικές ανάγκες, δίνουν έμφαση στις πρακτικές δυσκολίες που καθημερινά αντιμετωπίζουν με αποτέλεσμα να μειώνεται σε σημαντικό βαθμό το αίσθημα της ικανοποίησης. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η άποψη ενός από αυτούς: «[θ]α ήθελα να υπάρχει πρόσβαση σε όλα τα σημεία της περιοχής όπου μένω, αυτό είναι σοβαρό ζήτημα» (*Οδυσσέας*, 17 ετών). Ο ίδιος νέος επίσης αναφέρει ότι η στάση του απέναντι στη ζωή έχει αλλάξει, έχει γίνει πιο σκληρή και λιγότερο συναισθηματική, καθώς δυσκολεύεται να αποδεχτεί τον εαυτό του και, ταυτόχρονα, δείχνει αδύναμος να κάνει τους ανθρώπους γύρω του να τον αποδεχθούν όπως ακριβώς είναι.

Καταγράφοντας περαιτέρω την ικανοποίηση των νέων από τη ζωή τους, προκύπτει ότι η συμμετοχή σε ποικίλες δραστηριότητες (πολιτικές, κοινωνικές, εθελοντικές κτλ.) και η ανάπτυξη σχετικών δράσεων ωφελεί τους νέους σε πολλά επίπεδα. Τους βοηθάει να ωριμάσουν ως άτομα, να κοινωνικοποιηθούν, να αποκτούν υπευθυνότητα και να υιοθετούν μία πιο θετική άποψη για τη ζωή. Κατά συνέπεια, η ικανοποίηση από τη ζωή τους είναι ιδιαίτερα αυξημένη.

Στο ερώτημα για το αν γενικά οι νέοι στην Ελλάδα είναι ικανοποιημένοι με τη ζωή τους, οι απόψεις εμφανίζουν διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Σε γενικές γραμμές οι συμμετέχοντες θεωρούν ότι οι νέοι είναι ικανοποιημένοι με τη ζωή τους, παρότι νιώθουν μεγάλη

πίεση και επηρεάζονται έντονα από την οικονομική κρίση. Ορισμένοι από αυτούς πρέπει να εργαστούν για να στηρίξουν τις οικογένειές τους, ενώ, την ίδια στιγμή, νιώθουν ότι αυτό ενδέχεται να τους αποτρέψει από το να επιτύχουν τους στόχους τους. Αυτή είναι η βασική αιτία που σκέφτονται πολύ σοβαρά τη μετάβαση στο εξωτερικό για σπουδές και, ίσως, μόνιμη μετεγκατάσταση. Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, μέρος των συμμετεχόντων, αν και σε γενικές γραμμές συμφωνεί με την παραπάνω άποψη, θεωρεί ότι τέτοιου είδους δυσκολίες τους κινητοποιούν να προσπαθήσουν ακόμα περισσότερο, με μεγαλύτερη επιμονή και σταθερότητα.

4.2.4. Ψυχολογική ευημερία

Σε μεγάλο ποσοστό οι συμμετέχοντες νιώθουν σιγουριά για το μέλλον τους και πιστεύουν ότι θα επιτύχουν τους στόχους τους με σωστή οργάνωση, σοβαρή προσπάθεια και επιμονή, αποτυπώνοντας έτσι αισιοδοξία και πίστη στις δυνάμεις τους. Συμφωνούν ως προς το ότι το σταθερό και υγιές οικογενειακό περιβάλλον διευκολύνει τις προσδοκίες τους για μια επιτυχημένη ζωή, ενώ η σημασία της υποστήριξης και των συμβουλών από την οικογένεια υποδηλώνεται μέσα από απόψεις όπως του νεαρού *Αχιλλέα*, 17 ετών: «[δ]ε νιώθω ανασφάλεια διότι ο πατέρας μου με δίδαξε ότι κανείς δε χάνεται στη ζωή». Παράλληλα, αναδεικνύουν τη σημασία της βοήθειας που παίρνουν τόσο από τους φίλους όσο και τους καθηγητές τους.

Παρότι οι νέοι βρίσκονται υπό πίεση λόγω της κρίσης, νιώθουν ότι το σχολείο και οι σπουδές τους παρέχουν τις απαραίτητες δεξιότητες για το επαγγελματικό τους μέλλον. Ομαδικές ασχολίες, όπως, για παράδειγμα, ο αθλητισμός, είναι χρήσιμες και παραγωγικές διότι τους μαθαίνουν πώς να είναι μέρος ενός συνόλου. Εξίσου χρήσιμη είναι η παρέα με τους φίλους διότι διευκολύνει την κοινωνικοποίησή τους. Γι' αυτό πιστεύουν ότι κάνουν ορθή χρήση του χρόνου τους και αξιοποιούν τις ευκαιρίες, χωρίς να μπαίνουν στη διαδικασία να σκεφτούν τι θα γίνει στο μέλλον.

Επιπλέον, παρότι σχεδόν στο σύνολό τους συνειδητοποιούν ότι η ζωή τους θα είναι πολύ διαφορετική στο μέλλον, αναγνωρίζουν ότι οι παράγοντες που θα καθορίσουν την ποιότητα ζωής τους στο μέλλον θα μείνουν σταθεροί: η οικογένεια, οι φίλοι, η ενασχόληση με δραστηριότητες που τους αρέσουν. Οι περισσότεροι από αυτούς νιώθουν σίγουροι για τις δεξιότητες που αποκτούν προκειμένου να επιτύχουν τους στόχους τους. Τονίζουν δε ότι η οικονομική ευη-

μερία αποτελεί βασικό μελλοντικό στόχο τους, καθώς θεωρούν ότι τα χρήματα έχουν ζωτική σημασία στην εκπλήρωση των επιθυμιών τους.

Ορισμένοι συμμετέχοντες εκφράζουν ένα αίσθημα ανασφάλειας ως προς το αν θα καταφέρουν τελικά να εκπληρώσουν τις επιθυμίες τους, καθώς λόγω της οικονομικής κρίσης μειώνονται σημαντικά οι διαθέσιμες ευκαιρίες και προοπτικές. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει μία νεαρή μαθήτρια: «[δ]εν θέλω να σκέφτομαι το μέλλον· βλέπω τι περνάνε οι γονείς μου σήμερα και αυτό με δυσαρεστεί» (*Ισμήνη*, 15 ετών). Αυτό αποτελεί τη βασική αιτία για την οποία σκέφτονται σοβαρά να μεταβούν στο εξωτερικό σε αναζήτηση καλύτερης ζωής.

Ιδιαίτερη σημασία για την ψυχολογική ευημερία έχουν οι απόψεις ενός ατόμου με ειδικές ανάγκες, από τα δύο συνολικά που συμμετείχαν στην έρευνα. Το συγκεκριμένο άτομο δηλώνει ιδιαίτερα απογοητευμένο από τη ζωή του. Αναφέρει ότι νιώθει απαισιόδοξος ως προς την εκπλήρωση των ονείρων του, συχνά υφίσταται κοινωνικό αποκλεισμό και βιώνει φραγμούς στις διαπροσωπικές του σχέσεις, παλεύοντας διαρκώς να αποδεχτεί αυτή την κατάσταση για τον εαυτό του.

4.3. *Ακούν οι μεγαλύτεροι τα παιδιά και τους νέους;*

Ένα εξίσου βασικό ζήτημα που διερευνάται είναι ο βαθμός στον οποίο η φωνή των παιδιών και των νέων ακούγεται από τους μεγάλους, δηλαδή από τους γονείς τους, τους πολιτικούς και τις κυβερνήσεις. Μια πρώτη εικόνα γι' αυτό το ζήτημα αποτυπώνεται σε προγενέστερη φάση του προγράμματος, μέσω συνεντεύξεων με ειδικούς στις θεματικές του, από την Ελλάδα. Επομένως, στην συγκεκριμένη ενότητα καταγράφεται κατά πόσο αυτό ισχύει ή όχι, και αν ναι, σε ποιο βαθμό.

Ένα βασικό εύρημα που προκύπτει είναι ότι τα παιδιά και οι νέοι όλων των ηλικιών αισθάνονται ότι η φωνή τους δεν ακούγεται από τους μεγάλους, ιδιαίτερα τους πολιτικούς και την κυβέρνηση. Η πλειονότητα των συμμετεχόντων υποστηρίζει ότι οι μεγάλοι δεν ενδιαφέρονται για τους νέους ανθρώπους, για τα προβλήματα και τις ανησυχίες τους. Ως αιτία γι' αυτό αναφέρεται ότι τους αντιμετωπίζουν ως «παιδιά»: θεωρούν ότι είναι ανώριμοι ή ότι δεν διαθέτουν τις κατάλληλες ή απαραίτητες γνώσεις. Κάτι τέτοιο συνεπάγεται έλλειψη ενδιαφέροντος και προσοχής απέναντι σε όσα τους απασχολούν και αποτυπώνει την αντίληψη ότι οι μεγάλοι έχουν δίκιο,

παραβλέποντας ότι στις απόψεις των παιδιών και των νέων υπάρχουν ιδέες και λύσεις που μπορεί να αποδειχθούν χρήσιμες και αποτελεσματικές. Ενδεικτική ως προς αυτό είναι η άποψη του *Οδυσσέα*, 15 ετών, μαθητή: «[σ]υχνά οι μεγαλύτεροι μας αγνοούν και μας θεωρούν ανώριμους, πιστεύουν ότι δεν έχουμε τις απαραίτητες γνώσεις, αλλά αυτό δεν είναι αλήθεια».

Επίσης, από τους περισσότερους συμμετέχοντες αναδεικνύεται μια σειρά προβλημάτων που έχουν και τα οποία εστιάζονται στο εκπαιδευτικό σύστημα, στις επαγγελματικές προοπτικές και στη δυνατότητα δημιουργίας οικογένειας. Οι μεγάλοι, και κυρίως οι πολιτικοί, οφείλουν να δώσουν προσοχή σε αυτά τα προβλήματα και στην αντιμετώπισή τους. Αν ακούσουν τη φωνή και τις ιδέες των παιδιών και των νέων, δηλαδή τη φωνή εκείνων που βιώνουν τα προβλήματα, θα αντιληφθούν ότι θα μπορέσουν να τα κατανοήσουν καλύτερα και να δώσουν λύσεις σε αυτά.

Είναι, ωστόσο, μικρό το ποσοστό των παιδιών και των νέων που πιστεύει ότι οι πολιτικοί είναι όντως διατεθειμένοι να ακούσουν τις απόψεις και τα αιτήματά τους, καθώς αυτό δεν αποτυπώνεται στις αποφάσεις και, ιδιαίτερα, στις πρακτικές και στις πολιτικές τους. Απέναντι στις παγιωμένες αντιλήψεις και ιδεολογίες τους και στην άρνηση του πολιτικού συστήματος να αποδεχτεί νέες, διαφορετικές και καινοτόμες, ίσως, απόψεις, τα παιδιά και οι νέοι θεωρούν ότι η σκέψη τους είναι πιο καθαρή και αληθινή σε σχέση με των μεγάλων. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη τη γνώμη τους, για παράδειγμα, στη συζήτηση για τη μείωση του ορίου ηλικίας αναφορικά με το δικαίωμα ψήφου ή στη διαβούλευση ενός νομοσχεδίου για θέματα εκπαίδευσης ή εργασίας, παρέχεται στα παιδιά και τους νέους η δυνατότητα να αποφασίσουν και να καθορίσουν την ίδια τη ζωή και το μέλλον τους.

Από την άλλη πλευρά, ενώ αναγνωρίζεται το γεγονός πως είναι σημαντικό να ακούγεται η φωνή τους, δεν διατυπώνεται ένας σαφής τρόπος για να γίνει αυτό. Διεκδικούν τη συμμετοχή τους στις διαδικασίες διαμόρφωσης και λήψης αποφάσεων, αλλά δεν ξέρουν πώς θα την επιτύχουν. Τα παιδιά και οι νέοι νιώθουν ότι οφείλουν να βρουν τρόπους έκφρασης και δημοσιοποίησης των αντιλήψεών τους για αυτά που τους απασχολούν, αφού τρόποι δράσης ή παρέμβασης όπως, για παράδειγμα, η συμμετοχή σε μία διαδήλωση ή η υπογραφή μίας επιστολής καταγγελίας, δεν θεωρούνται αποτελεσματικοί ούτε οδηγούν σε ουσιαστική βελτίωση.

Σημειώνεται ότι στην ερώτηση για το αν ακούγεται η φωνή τους από τους μεγάλους, σχεδόν στο σύνολό τους, αλλά ιδιαίτερα τα παιδιά ηλικίας 10-12 ετών, οι συμμετέχοντες αναφέρουν ότι πολύ συχνά οι γονείς τους δεν είναι σε θέση να τους καταλάβουν και ότι αρκετές φορές υπάρχουν εμπόδια στη μεταξύ τους επικοινωνία. Αντίθετα, θεωρούν (οι γονείς) ότι τα δικά τους προβλήματα, οι δικές τους ανησυχίες, είναι πιο σημαντικά από των νέων. Δεν μπορούν, έτσι, να νιώσουν τις δυσχέρειες που αυτοί αντιμετωπίζουν.

Ωστόσο, αναγνωρίζεται το γεγονός ότι οι γονείς καταβάλλουν προσπάθειες να ακούνε τους νέους και να κατανοούν τις έγνοιες και τα προβλήματά τους σε μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τους πολιτικούς. Αρκετές φορές, μάλιστα, λαμβάνουν υπόψη και συνυπολογίζουν όσα έχουν να πουν τα παιδιά τους, ειδικά σε ζητήματα που αφορούν στο σπίτι ή άλλες παρεμφερείς αποφάσεις, χωρίς, όμως, αυτό να αποτελεί μία γενικευμένη στάση.

Συμπληρωματικά προς το αν και κατά πόσο τα παιδιά και οι νέοι πιστεύουν ότι η φωνή τους ακούγεται, διερευνάται το αν και κατά πόσο η συγκεκριμένη έρευνα, στο πλαίσιο του προγράμματος MYWEB, συντελεί στο να αναδείξει και να προβάλλει τις απόψεις και τους προβληματισμούς τους για τη ζωή τους.

Η πλειονότητα των συμμετεχόντων, παιδιά και νέοι όλων των ηλικιών, υποστηρίζει ότι η συγκεκριμένη έρευνα για την ευημερία και την ποιότητα της ζωής τους είναι πολύ σημαντική. Η διερεύνηση και καταγραφή των ζητημάτων σχετικά με τις συνθήκες και τα προβλήματα της καθημερινής ζωής τους είναι εξαιρετικής σημασίας. Θεωρούν ότι μέσα από τη συγκεκριμένη έρευνα έχουν τη δυνατότητα να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις και τις ιδέες τους και ότι μπορούν να κάνουν τη φωνή και τη γνώμη τους να ακουστεί στο ευρύ κοινό.

Παράλληλα, εκφράζεται η άποψη πως, παρότι τους δίνεται αυτή η δυνατότητα, για πρώτη ίσως φορά στη ζωή τους, βαρύνουσα σημασία έχει η απόφαση των μεγαλύτερων, ιδιαίτερα των πολιτικών, να ακούσουν πραγματικά τη φωνή των παιδιών και των νέων. Ακόμα πιο ουσιαστική, όμως, θεωρείται η διάθεσή τους (των μεγάλων) να αναλάβουν πρωτοβουλίες και δράσεις οι οποίες, επηρεασμένες από τις απόψεις των νέων ανθρώπων, οδηγούν στην επίλυση των προβλημάτων και στη βελτίωση της ζωής τους.

Η συμμετοχή σε μία έρευνα που προβάλλει τις απόψεις των νέων ανθρώπων αξιολογείται ως ιδιαίτερα χρήσιμη. Μάλιστα, κάτι τέτοιο

μπορεί να αποτελέσει κίνητρο για συμμετοχή ακόμα μεγαλύτερου αριθμού παιδιών και νέων σε άλλες, επόμενες, έρευνες με όμοιο ή αντίστοιχο περιεχόμενο και θεματικές. Η συμμετοχή μπορεί να αυξηθεί με παιδιά από περισσότερα σχολεία και περιοχές της Αθήνας και της χώρας ευρύτερα. Μπορεί, επίσης, να αυξηθεί με νέους και νέες από άλλες περιοχές της χώρας, που ασχολούνται με διάφορα αντικείμενα ή που είναι άνεργοι, ή που προέρχονται από άλλες χώρες και ζουν στην Ελλάδα ως παιδιά μεταναστών.

Μία έρευνα αυτού του είδους αποτελεί ισχυρό δίαυλο για να ακουστεί η φωνή των νέων ανθρώπων και να προβληθούν οι ανησυχίες και τα οράματά τους. Με τον τρόπο αυτόν, μπορεί να μεγαλώσει η ένταση της φωνής των νέων ανθρώπων και να έχει θετικό αντίκτυπο στους πολιτικούς και στις κυβερνήσεις. Όπως αναφέρει μία νεαρή μαθήτρια: «[θ]α ήταν θετικό αν η φωνή των παιδιών μπορούσε να ακουστεί από [...] τους υπουργούς [της κυβέρνησης], διότι θα μπορούσε να γίνει κάτι. Είναι πολύ σημαντικό να ακούγεται η γνώμη των παιδιών μέσα από έρευνες» (*Ειρήνη*, 14 ετών).

Από την άλλη πλευρά, ένα μικρό ποσοστό συμμετεχόντων εκφράζει μία μάλλον απαισιόδοξη, αρνητική στάση απέναντι στην έρευνα και στους σκοπούς της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, η συμμετοχή στη συγκεκριμένη έρευνα θεωρείται «χάσιμο χρόνου» διότι είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν και κατά πόσο η γνώμη των νέων ανθρώπων και, γενικότερα, τα αποτελέσματα της έρευνας, θα ακουστούν. Η μόνη περίπτωση να μη συμβεί κάτι τέτοιο είναι εάν προκύψει ότι η ζωή των παιδιών και των νέων είναι καλή και ότι η ποιότητα ζωής τους είναι υψηλή. Σε αντίθετη περίπτωση, κανείς δεν πρόκειται να δώσει προσοχή.

Έχει, επομένως, ιδιαίτερη σημασία η σύνδεση των ευρημάτων της έρευνας με τις αποφάσεις που λαμβάνουν οι πολιτικοί και τις πολιτικές που εφαρμόζονται για την ευημερία και την ποιότητα ζωής των παιδιών και των νέων. Διαφορετικά, θα εξακολουθήσουν να νιώθουν αποκομμένοι από τους χώρους διαμόρφωσης αποφάσεων και πολιτικής και, άρα, αδύναμοι να καθορίσουν το μέλλον και τις προοπτικές της δικής τους ζωής.

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ

Τα παιδιά και οι νέοι αντιλαμβάνονται την έννοια της ευημερίας (ή της ποιότητας ζωής) με έναν πολυδιάστατο τρόπο και, ειδικότερα,

σε σχέση με τα εξής: τη σωματική και ψυχολογική υγεία, το στενό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, όπως αυτό προσδιορίζεται από την οικογένεια, το σχολείο και τους φίλους τους, τις κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσονται σε αυτά τα περιβάλλοντα, την οικονομική ευημερία και τις καλές συνθήκες διαβίωσης, τη δυνατότητα και τις προοπτικές για να πετύχουν τους στόχους τους.

Υπογραμμίζονται η έλλειψη ελεύθερου χρόνου, οι συχνά υψηλές προσδοκίες και απαιτήσεις που θέτει η κοινωνία –κυρίως οι γονείς και το σχολείο–, το έντονα ανταγωνιστικό και αβέβαιο επαγγελματικό περιβάλλον, οι προκλήσεις της καθημερινότητας, όπως, για παράδειγμα, οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα με ειδικές ανάγκες στην πρόσβαση σε δημόσιους χώρους ή στις διαπροσωπικές σχέσεις τους, ή οι ακραίες (ρατσιστικές) συμπεριφορές που αντιμετωπίζουν τα άτομα που έχουν έρθει και ζουν στην Ελλάδα ως παιδιά μεταναστών.

Η οικονομική κρίση και η υψηλή ανεργία των νέων είναι κεντρικό σημείο αναφοράς. Παρότι νιώθουν αρκετά ικανοί να αντιμετωπίσουν τις δύσκολες οικονομικά συνθήκες, η απουσία συγκεκριμένων επαγγελματικών προοπτικών δυσχεραίνει τη δυνατότητα μακροχρόνιου σχεδιασμού και αυξάνει το άγχος και την πίεση για το μέλλον. Η κρίση μπορεί να αποτελέσει μία ευκαιρία για τους νέους. Για άλλους έχει επιπτώσεις στην οικογένεια (μειώσεις μισθών, ανεργία) και, κατά συνέπεια, στους ίδιους και στην επίτευξη των στόχων τους στο μέλλον, θέτοντας έτσι περιορισμούς και παράγοντας ανισότητες ως προς τις ευκαιρίες που έχουν σε σχέση με άλλους νέους στην Ελλάδα, αλλά κυρίως στο εξωτερικό. Αυτός είναι ένας παράγοντας που τους ωθεί να σκεφτούν αρκετά σοβαρά την πιθανότητα μετανάστευσης, προσωρινής ή μόνιμης, σε άλλη χώρα για σπουδές ή/και για εργασία.

Στη βάση των παραπάνω βρίσκεται η πεποίθηση ότι η κοινωνία συνολικά και οι πολιτικοί, ειδικότερα, αγνοούν τους νέους. Η φωνή τους δεν ακούγεται και οι απόψεις τους δεν λαμβάνονται υπόψη σε ζητήματα που αφορούν στο μέλλον τους. Η αδιαφορία που αισθάνονται τα παιδιά και οι νέοι είναι ιδιαίτερα προβληματική και επικίνδυνη για την απαξίωση της κοινωνίας και του πολιτικού συστήματος. Είναι, επομένως, σημαντικό να εκφράζεται και, ιδιαίτερα, να λαμβάνεται υπόψη η γνώμη και οι προβληματισμοί εκείνων που θα επηρεαστεί η ζωή τους από τις ενέργειες που σχεδιάζουν και εφαρμόζουν άλλοι εκ μέρους τους. Η ενεργός συμμετοχή τους και, για την ακρίβεια, η τοποθέτησή τους στο επίκεντρο

των διαδικασιών λήψης αποφάσεων έχει βαρύνουσα σημασία, καθώς μπορεί να οδηγήσει σε ουσιαστική βελτίωση των συνθηκών και της ποιότητας ζωής.

Τα ευρήματα της έρευνας επιβεβαιώνουν ότι δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για την ευημερία ή την ποιότητα ζωής. Υπάρχουν πολλές και διαφορετικές μεταξύ τους νοηματοδοτήσεις στο πλαίσιο της ευδαιμονιστικής και της ηδονιστικής προσέγγισης της ευημερίας (Ryan and Deci, 2001). Προβάλλονται θετικά και αρνητικά στοιχεία αναφορικά με το βαθμό ευτυχίας και ικανοποίησης των παιδιών και των νέων από τη ζωή τους. Για παράδειγμα, ο χώρος του σχολείου αξιολογείται ως θετικός, διότι παρέχει δεξιότητες που θα αξιοποιηθούν μελλοντικά, ταυτόχρονα όμως, έχει ένα αρνητικό πρόσημο διότι το βαρύ σχολικό πρόγραμμα οδηγεί σε έλλειψη ελεύθερου χρόνου και αληθινής ξεκούρασης. Από την άλλη πλευρά, τα παιδιά και οι νέοι εκφράζουν έναν ικανοποιητικό βαθμό ψυχολογικής ευημερίας, ο οποίος τεκμαίρεται από το ότι πληρούνται σημαντικό μέρος των αξόνων, όπως τους ορίζουν οι Ryff και Keyes (1995) και, συγκεκριμένα, η δυνατότητα εξέλιξης, η ατομική στοχοθεσία, η ανάπτυξη προσωπικών δεξιοτήτων και η ανάπτυξη σχέσεων στο στενό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον. Επίσης, προκύπτουν διαφορές ως προς τα κριτήρια προσδιορισμού, καθώς ορισμένοι συμμετέχοντες δίνουν έμφαση σε αντικειμενικά κριτήρια, ενώ άλλοι σε υποκειμενικά. Εντούτοις, συνολικά οι τοποθετήσεις τους εντάσσονται στην πολυδιάστατη κλίμακα του Heubner (1984), καθώς στο σύνολό τους ο βαθμός ικανοποίησης και ευημερίας από τη ζωή περιλαμβάνει την οικογένεια, τους φίλους, το σχολείο, τις συνθήκες διαβίωσης και την αντίληψη/τις επιθυμίες του εαυτού τους.

6. ΑΝΤΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΩΝ, ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Έχοντας υπόψη τις απόψεις και, κυρίως, τους προβληματισμούς, όπως αυτοί εκφράστηκαν στην έρευνα από τα παιδιά και τους νέους, θεωρούμε σκόπιμο αντί συμπερασμάτων να παραθέσουμε ορισμένες σκέψεις εν είδει προτάσεων πολιτικής⁷ και να απαντήσουμε στο ερώτημα: Τι μπορεί να γίνει;

7. Τα πλήρη κείμενα των *Προτάσεων Πολιτικής* που συντάχθηκαν στο πλαίσιο του προγράμματος ΜΥWEB για την Ελλάδα είναι διαθέσιμα από τον δικτυακό τόπο του προγράμματος και, συγκεκριμένα, από: http://fp7-myweb.eu/policy_briefs.html.

Το πρώτο πεδίο που θα πρέπει να απασχολήσει εκείνους που σχεδιάζουν και εφαρμόζουν πολιτικές είναι το σχολείο και το σχολικό πρόγραμμα. Η έλλειψη ελεύθερου χρόνου και το βαρύ πρόγραμμα τίθενται με έμφαση από τους μαθητές. Επομένως, χρειάζονται πολιτικές που θα συνδράμουν στην αύξηση του ελεύθερου χρόνου τους με παράλληλη μείωση του φόρτου εργασίας, εντός και εκτός του σχολείου, και μείωση των εξετάσεων. Οι όποιες επιλογές πρέπει να έχουν έναν σχετικά σταθερό χαρακτήρα, διότι οι συνεχείς αλλαγές έχουν αρνητικό αντίκτυπο στους νέους και εκλαμβάνονται αρνητικά.

Ένα δεύτερο πεδίο είναι το να ακουστεί η φωνή των νέων, ιδίως των μαθητών, ώστε να γίνει ευρέως αντιληπτό πώς βιώνουν οι ίδιοι την υπάρχουσα κατάσταση στο σχολείο, στην οικογένεια, στην κοινωνία εν γένει, ώστε να μην αισθάνονται ματαιώση από την αδιαφορία των πολιτικών. Απαιτείται διάλογος με τη μαθητική κοινότητα και τη νεολαία πριν τη διαδικασία λήψης των όποιων αποφάσεων. Κυρίως, όμως, απαιτείται η θέσπιση αποτελεσματικών διαδικασιών που θα εγγυώνται την έκφραση των προβληματισμών τους και την ενεργή παρουσία τους στη λήψη αποφάσεων που αφορούν στη ζωή τους.

Τέλος, ένα κρίσιμο πεδίο είναι εκείνο της ανεργίας των νέων και γενικότερα της αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης. Η αντιμετώπιση της ανεργίας των νέων μέσω καινοτόμων πολιτικών, όπως, για παράδειγμα, ενίσχυση της νεανικής επιχειρηματικότητας, επένδυση σε νέες τεχνολογίες, απόκτηση ψηφιακών δεξιοτήτων, είναι πολύ σημαντική προκειμένου να ανασχεθεί το ρεύμα φυγής προς το εξωτερικό, διότι φαίνεται ότι μεταξύ των νέων έχει καλλιεργηθεί και, ενδεχομένως, παγιωθεί η αντίληψη ότι η μετανάστευση στο εξωτερικό είναι μία πολύ πιθανή και βάσιμη επιλογή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Barbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα* (μτφρ. Γ. Βογιατζής). Αθήνα: Κριτική.
- UNICEF - Ελληνική Εθνική Επιτροπή (2015). *Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα 2015*. Αθήνα: Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNICEF.
- UNICEF - Ελληνική Εθνική Επιτροπή (2016). *Η κατάσταση των παιδιών στην Ελλάδα 2016: Παιδιά σε κίνδυνο*. Αθήνα: Ελληνική Εθνική Επιτροπή UNICEF.
- ΕΛΣΤΑΤ (2016). Δελτίο Τύπου: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού – Α' Τρίμηνο 2016. <http://www.statistics.gr/documents/20181/5018859d-7ea6-4bf4-b51f-d70d3512363a> (προσπελάστηκε 22/7/2016).

Ιωσηφίδης, Θ. (2008). *Ποιοτικές μέθοδοι στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Κριτική.
Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα. Κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*. Αθήνα: Πεδίο.

Ξενόγλωσηση

- Biswas-Diener, R., Kashdan, T.B. and King, L.A. (2009). Two traditions of happiness research, not two distinct types of happiness. *The Journal of Positive Psychology*, 4 (3), pp. 208-211.
- Compton, W.C., Smith, M.L., Cornish, K.A. and Qualls, D.L. (1996). Factor structure of mental health measures. *Journal of Personality and Social Psychology*, 71 (2), pp. 406-413.
- Corsaro, W.A. (2014). *The Sociology of childhood* (4th ed). London: Sage Publications.
- European Commission (2011). *Well-being*. Aggregate report, September 2011. Eurobarometer Qualitative Studies. European Commission. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/quali/wellbeing_final_en.pdf (accessed 11.05.2016).
- Fattore, T., Mason, J. and Watson, E. (2007). Children's conceptualisation(s) of their well-being. *Social Indicators Research*, 80 (1), pp. 5-29.
- Fredrickson, B.L. and Losada, M.F. (2005). Positive affect and the complex dynamics of human flourishing. *American Psychologist*, 60 (7), pp. 678-686.
- Gabhainn, S. and Sixsmith, J. (2005). *Children's understandings of well-being*. Dublin: National Children's Office.
- Gabos, A. and Kopasz, M. (2013). *Conception paper for an integrated poverty and living condition indicator system (IPOLIS) database*. Unpublished Paper.
- Gabos, A. and Toth, I.G. (2011). *Child well-being in the European Union: Better monitoring instruments for better policies*. Budapest: TARKI Social Research Institute.
- Hanafin, S. and Brooks, A.M. (2005). *Report on the development of a national set of child well-being indicators*. Dublin: National Children's Office / The Stationery Office.
- Hanafin, S., Brooks, A.M., Carroll, E., Fitzgerald, E., Gabhainn, S.N. and Sixsmith, J. (2007). Achieving consensus in developing a national set of child well-being indicators. *Social Indicators Research*, 80, pp. 79-104.
- Hatzichristou, C., Issari, P. and Yfanti, T. (2015). Psychological well-being among Greek children adolescents. In B.K. Nastasi and A.P. Borja (eds), *International handbook of psychological well-being in children and adolescents*. New York: Springer.
- Hicks, S. (2011). *The measurement of subjective well-being*. Paper for Measuring National Well-being Technical Advisory Group. Newport: ONS. <http://www.ons.gov.uk/ons/guide-method/user-guidance/well-being/about-the-programme/advisory-groups/well-being-technical-advisory-group/the-measurement-of-subjective-well-being.pdf> (accessed 11/3/2016).
- Huebner, E.S. (1994). Preliminary development and validation of a multidimensional life satisfaction scale for children. *Psychological Assessment*, 6 (2), pp. 149-158.
- Huppert, F.A. and So, T.T.C. (2013). Flourishing across Europe: Application of a new conceptual framework for defining well-being. *Social Indicators Research*, 110 (3), pp. 837-861.
- King, L.A. and Napa, C.K. (1998). What makes life good?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75 (1), pp. 156-65.
- Land, K.C., Lamb, V.L. and Mustillo, S.K. (2001). Child and youth well-being in the United States, 1975-1998: Some findings from a new index. *Social Indicators Research*, 56 (3), pp. 241-320.
- Mason, J. and Watson, E. (2014). Researching children: Research on, with, and by children. In A. Ben-Arieh, F. Casas, I. Frønes and J.E. Korbin (eds), *Handbook of child well-being: Theories, methods and policies in global perspective*. Dordrecht: Springer Reference.

- Mayall, B. (2000). The Sociology of childhood in relation to children's rights. *The International Journal of Children's Rights*, 8, pp. 243-259.
- Mayall, B. (2013). *A history of the Sociology of childhood*. London: Institute of Education Press.
- McGillivray, M. (ed) (2007). *Human well-being: Concept and measurement*. Basingstoke, UK: Palgrave MacMillan.
- McGregor, I. and Little, B.R. (1998). Personal projects, happiness, and meaning: On doing well and being yourself. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (2), pp. 494-512.
- Pollard, E.L. and Lee, P.D. (2003). Child well-being: A systematic review of the literature. *Social Indicators Research*, 61 (1), pp. 59-78.
- Proctor, C., Tweed, R. and Morris, D. (2014). The naturally emerging structure of well-being among young adults: «Big two» or other framework?. *Journal of Happiness Studies*, 16 (1), p. 257-275.
- Prout, A. and James, A. (eds) (1997). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. London, UK: Falmer Press.
- Rees, G., Bradshaw, J., Goswami, H. and Keung, H. (2010). *Understanding children's well-being: A national survey of young people's well-being*. London: The Children's Society.
- Rees, G., Goswami, H., Pople, L., Bradshaw, J., Keung, A. and Main, G. (2012). *The good childhood report 2012: A review of our children's well-being*. London: The Children's Society.
- Richardson, D. (2012). *An evaluation of international surveys of children*. Social Policy Division, Paris: OECD.
- Ryan, R.M. and Deci, E.L. (2001). On happiness and human potentials: A review of research on hedonic and eudaimonic well-being. *Annual Review of Psychology*, 52, pp. 141-166.
- Ryff, C.D. and Keyes, C.L.M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69 (4), pp. 719-27.
- Schraad-Tischler, D. (2015). *Social justice in the EU – Index report 2015*. Germany: Bertelsmann Stiftung.
- The Children's Society (2006). *Good childhood? A question for our times*. London: The Children's Society.
- Thomas, W.I. and Thomas, D.S. (1928). *The child in America: Behaviour problems and programmes*. New York: Knopf.